

Музичук І.В.,*старший викладач кафедри туризму та економічної теорії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський*

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА СПІВВІДНОШЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

У статті проводиться дослідження соціального контексту економічного розвитку. На основі аналізу теоретичної спадщини представників різних шкіл та напрямків, робиться спроба періодизації модифікації поглядів на співвідношення економічного і соціального в економічній науці.

Ключові слова: *соціально орієнтована економіка, соціальне ринкове господарство, соціальна економіка, соціальна держава.*

Постановка проблеми. У людській свідомості утвердився своєрідний шаблон у поглядах на співвідношення економічного та соціального, в якому економічному відводиться пріоритетне значення в суспільному прогресі. Однак відповідно до сучасних тенденцій світового економічного розвитку економічне зростання, втілене в накопиченні матеріальних благ і нових технологій, вже перестає слугувати головним індикатором прогресу. Відбувається переосмислення моделі економічного зростання: визнається те, що ігнорування одного з компонентів (економічного чи соціального) приводить не тільки до погіршення умов функціонування іншого, але й до негативних системних змін.

Світова спільнота, переглядаючи свої уявлення про прогрес, його форми та виміри, пов'язує можливість гармонізації взаємозв'язку економічного і соціального через побудову соціальної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи соціальну економіку як перспективний вектор розвитку, варто відмітити, що вагому роль у розробці концепції соціальної економіки належить таким ученим: Ф. Бему, Л. Ерхарду, А. Мюллер-Армаку, В. Ойкену, В. Репке, А. Рюстову. Окремі проблеми формування і розвитку соціальної економіки завжди були в центрі уваги провідних українських учених: О. Амоші, Г. Башнянина, А. Гальчинського, В. Гейця, А. Деркача, Б. Панасюка, А. Сіленка, В. Скурагівського, Г. Стеблій, В. Удовиченка, В. Черняка, С. Чистова й ін. Незважаючи на численні дослідження відкритим залишається питання органічності та природності поєднання протилежних за цілями понять економіка та соціальність.

З огляду на це, проведемо дослідження соціального контексту економічного розвитку та з'ясуємо наскільки новим для економічної науки є поєднання соціального та економічного.

Виклад основного матеріалу. Відслідкуємо відображення даного питання в теоретичній спадщині окремих представників різних економічних шкіл (табл. 1).

Висловлювання мислителів стародавнього світу та середньовіччя з низки соціально-економічних проблем хоч і містять геніальні здогадки, в яких теоретично усвідомлено тогочасні соціально-економічні процеси і явища, проте погляди ще не сформовані в цілісну теоретичну конструкцію. Характерною ознакою даних періодів є синкретизм, невіддільна єдність економічного і соціального. Відсутність проблеми узгодженості економічного та соціального пояснюється тим, що дані процеси ще не відокремлені один від одного в реальності та у свідомості людей. Суто економічні

проблеми розглядаються в нерозривному зв'язку з мораллю, соціальною справедливістю. Відокремлення може відбутися через виділення економіки в особливу і самостійну сферу суспільного життя та перетворенні її на хрематистику, що за своєю суттю заперечує будь-які прояви моральності та етичності поведінки господарського суб'єкта.

Таблиця 1

Економічні погляди мислителів Стародавнього світу та Середньовіччя

Представник	Суть економічного вчення
Ксенофонт	Вважається першим «соціальним економістом», досліджує проблеми суспільного поділу праці, як важливої умови збільшення виробництва «споживних вартостей», отже продуктивності праці взагалі. [7], [8]
Платон	Пропонує модель ідеального соціально-економічного устрою. Робить спроби усвідомити закони ведення господарства, встановити закономірності обміну й розподілу між людьми. [4, с. 19-20]
Арістотель	Висловлює думку щодо узгодженості основних економічних і соціальних процесів. Виступає за розвиток суспільства у напрямку, де глобальною метою виступає соціальний розвиток, а економіка існує і розвивається як засіб для її досягнення. [1]
Ібн Халдун	В основі вчення знаходиться теорія соціального прогресу, в якій висловлює думку про існування природних законів економічного розвитку, які управляють господарською діяльністю людей, спрямовують соціальний прогрес. [4, с.26-27]
Томас Мор, Томазо Кампанелла, Ібн Сіна.	Пропонують власні моделі соціально-економічного устрою. Запропоновані моделі «ідеальних держав», мали відмінності, але всі носили утопічний характер: спостерігалась очевидна несумісність бажаних соціальних вимог та економічний потенціал для їх досягнення. [4, с. 83-89]

Таку трансформацію економіки спостерігаємо в період зародження та стрімкого розвитку ринкової економіки. З появою нових економічних явищ та процесів відбувається еволюція поглядів на співвідношення економічного та соціального.

Таблиця 2

Економічні погляди вчених періоду розвитку ринкової економіки

Представник	Суть економічного вчення
В. Петті	Висловив ідею про необхідність пізнання об'єктивних економічних законів, які порівнював із законами природи. Виступав проти державного втручання в господарське життя, пояснюючи це тим, що воно суперечить законам природного порядку. [15]
Франсуа Кене	Визначає роль держави і межі її втручання в соціально-економічне життя. Виступає за невтручання уряду в економіку. Наголошує на тому, що держава має надати повну свободу своїм громадянам. Описує механізм розподілу створеного продукту між різними соціальними верствами в натуральній і грошовій формах. [6]
Адам Сміт	Розвинув ідею «природного порядку». Визначив спонукальні мотиви людини до економічної діяльності: егоїзм, турбота про власну вигоду, природне прагнення до отримання вигоди, поліпшення власного становища. Наголошує на тому, що держава не має протидіяти об'єктивним законам економічного розвитку, виступати штучною перепорою «природному» ринковому механізму. [16]
Жан Батист Сей	Теорія «трьох факторів виробництва», будучи послідовно економічною концепцією, водночас є і «соціальною», оскільки її центральною проблемою є розподіл суспільного продукту. [19].

Представник	Суть економічного вчення
Дж. Мілль	Піддаючи критиці капіталізм, все ж показує потенціал його самовдосконалення, еволюційного переростання в більш справедливий і досконалий соціально-економічний устрій. Закликав до «соціального партнерства». Наголошує на необхідності активної участі держави у проведенні соціальних реформ. Водночас обґрунтовує небажаність великих державних витрат, виступає проти нагромадження державного боргу. [18]
К.Маркс	Розробив комплексну теорію революційної трансформації капіталізму у принципово новий лад на принципово нових засадах. Піддає нищівній критиці соціально-економічні суперечності капіталістичного способу виробництва, які і мають зруйнувати несправедливий експлуататорський лад на основі переможної пролетарської революції. Описує шлях досягнення соціальної рівності і справедливості» через знищення приватної власності і заміну її загальнонародною. [10],[11]
Фредерік Бастіа	Займається пошуком шляхів забезпечення «соціально-економічної гармонії» в суспільстві. Прогрес людства пов'язує з реалізацією інтересів і свободи окремої людини. Впевнений, що гармонію інтересів може забезпечити капіталізм. Висловлює ідею про визначальну роль споживача щодо виробника. Обґрунтовує зв'язок між розвитком нематеріальної сфери та рівнем загального добробуту в суспільстві. [2]
Генрі Чарльз Кері	Висловлює ідею про те, що соціально-економічний устрій потребує єднання всіх верств населення для досягнення «нової продуктивної сили» при цьому, провідним має бути загальносуспільний інтерес. Він доводить, що навіть суспільство, засноване на принципах індивідуалізму і конкуренції, може забезпечити «гармонію інтересів». [9]
Леон Вальрас	Автор загальної економіко-математичної моделі народного господарства – моделі «загальної економічної рівноваги». При аналізі та оцінці соціально-економічних явищ та процесів застосовує математичний апарат. Засновник сучасного макроекономічного регулювання в «соціальній економіці». [3]
Вільфредо Парето	Обґрунтовуючи взаємозалежність усіх економічних факторів, які впливають на виробництво і споживання, використовує математичні методи аналізу, але шукає не причинно-наслідкові зв'язки між соціально-економічними явищами, а виступає виключно за «функціональний аналіз». [14]
Густав Кассель	Кассель розглядав торгівельно-промислові кризи як процеси, зумовлені явищами попередньої економічної історії кожної країни. Їхню причину він вбачав у революційних змінах соціальної і економічної систем. [4]

Капіталістичний період розвитку характеризується виокремленням економічного елементу з інших сфер суспільного життя. В Марксовому аналізі капіталу і самозростаючої вартості даний економічний елемент досягає найбільшої «чистоти», сформованості та розглядається як самостійна асоціальна сутність. Відокремлення економічного та соціального досягає своєї повноти та завершеності.

Виникає специфічна проблема поєднання економічного та соціального. При цьому віддається пріоритет соціальній складовій, а економічна складова виступає обмежуючим контуром для її розвитку. Дослідження вчених характеризуються чітким концептуальним вираженням проблем «соціально-економічної гармонізації», «оптимізації» та загальної «рівноваги» в суспільстві, математичним обґрунтуванням досить складних соціально-економічних процесів. В результаті досліджень виникають окремі моделі, які претендують на успішну практичну реалізацію. Однак запропоновані конструкції хоч і окреслюють шляхи розв'язання окремих соціально-економічних проблем, проте вони не визначають способи комплексного вирішення

існуючих проблем та не спроможні стати повноцінною теоретичною базою для здійснення реформ, орієнтиром для соціально-економічної політики.

На роль бази для подібних реформ претендують теоретичні конструкції одночасно двох шкіл: кейнсіанства та ордолібералізму.

Кейнс обґрунтовував думку про неможливість спонтанного саморегулювання капіталізму. [5]. Відстоює необхідність змішаної економіки, виходячи при цьому з наявності хоч і з кризовою, але все ж таки ринкової економіки, яка потребує державного втручання (регулювання). Теорія Кейнса була націлена, в основному, на екстенсивний тип економічного розвитку. Збільшуючи свої витрати і підвищуючи доходи населення, держава, по теорії Кейнса, сприяє підвищенню споживчого та інвестиційного попиту, підштовхуючи економіку вгору. Створюються умови для економічного зростання.

На основі даної теорії була розроблена модель держави добробуту, в якій держава отримує право втручатися в дію ринкового механізму і розподілу економічних благ з метою підвищення рівня індивідуального і суспільного добробуту. Держава добробуту ставить за мету забезпечення оптимального обсягу благ і послуг, що задовольняє потреби основних категорій населення, а не мінімальні їх обсяги для найбільш уразливих груп населення.

Реалізація концепції держави добробуту проводилася в широкому масштабі в Західних державах в 50–60-і рр. XX ст. в період неповної зайнятості ресурсів в післявоєнний період (конверсія, відновлення господарства та ін.) Практика підвищення доходів населення, експансія держави в економіку призводять до збільшення обсягу випуску, залученню додаткових ресурсів і, отже, до економічного зростання та підвищення добробуту населення. Розвиток відбувається за рахунок залучення нових факторів, спостерігається перерозподіл кадрів між сільським господарством та промисловістю, в результаті чого значно підвищується загальна продуктивність праці. Але дана модель втрачає ефективність, якщо економіка розвивається в умовах повної зайнятості ресурсів, тому що високий рівень витрат держави, експансія держави в економіку дають позитивні результати лише в разі значного підвищення доходів держави, позитивного сальдо бюджету.

За 1950–60-ті роки помітно покращилися умови і рівень життя широких верств населення. Йшло формування середнього класу. Однак в момент досягнення високого рівня зайнятості факторів виробництва модель держави добробуту стає неефективною. Перерозподіл між сільським господарством та промисловістю закінчується, а, значить, немає більше і умов для екстенсивного типу економічного зростання, що було основною ідеєю кейнсіанської і некейнсіанської теорії. Подальше поступальний економічний розвиток став можливим тільки при переважанні інтенсивного типу економічного зростання за рахунок зміни технології. Починається перерозподіл робочої сили між виробничою сферою і сферою послуг. Сфера послуг не володіє такими значними можливостями підвищення продуктивності як виробнича, складно відстежити також доходи зайнятих в даній сфері, в результаті дохідні частини бюджетів економічно розвинених держав не мають настільки значного приросту, як в попередній період. Темпи економічного зростання різко знижуються. До цього часу (кінець 1970-х рр.) в основному завершується формування середнього класу. Даній частині населення зі значними доходами та перспективами подальшого розвитку державна допомога в колишньому масштабі вже не потрібна, але саме на цю категорію населення лягає основна частина податкового тягаря. За рахунок зростання масштабів податкового перерозподілу доходів відбувається ослаблення стимулів до праці, зни-

ження ефективності роботи ринкових механізмів. У підсумку, у багатьох західних державах відбувається скорочення кількості категорій громадян, які потрапляють під дію системи соціальної допомоги, скорочення витрат держав на соціальні програми, що дає право говорити про занепад і згорання держави добробуту.

У 1930-і роки паралельно кейнсіанській теорії розроблялася й інша концепція. Другий методологічний підхід, який передбачав формування певної сукупності заходів держави з метою нормалізації функціонування економіки, заснованої на ринковому механізмі, розроблявся в рамках неолібералізму вченими фрайзбургської школи В.Ойкеном [13], А. Мюллером-Армаком [12] та ін. Розроблена цією школою теорія порядків лягла в основу моделі соціального ринкового господарства. Ойкен та його послідовники сформували систему економічних порядків від чисто ринкової до централізованої системи, вивчали характер і способи координації між суб'єктами, виділяючи при цьому різновиди порядків: нестабільні, встановлені, часткові.

На основі їх ідей розроблена концепція соціального ринкового господарства. Л. Ерхард реалізував цю теорію на практиці в Німеччині. Саме поняття соціального ринкового господарства було введено А. Мюллер-Армак в 1950-і роки. Соціальне ринкове господарство базувалось на наявності приватної власності і конкуренції, економічно ефективної та соціально справедливої ринкової системи, взаємодії принципів соціальної справедливості та соціальної ефективності, поєднанні економічного прогресу з соціальним прогресом.

Модель соціального ринкового господарства виявилася більш ефективною при розвитку економіки з інноваційним характером, ніж модель держави добробуту, розроблена на основі теорії Д. Кейнса. На відміну від моделі Кейнса, модель соціального ринкового господарства гарантує не оптимальний, а мінімальний рівень життя.

Описана проблема знаходить своє відображення в теоретичній спадщині представників і більш пізніх шкіл аж до сучасних варіантів неінституціоналізму. Всі течії мають спільним визнання необхідної ролі держави (суспільства) у функціонуванні сучасної ринкової економіки, хоча ступінь і форми визнаного ними державного або громадського впливу у них різні. Можна припустити, що ці різні течії, поряд з кейнсіанством, первісним ордолібералізмом і наступними його модифікаціями, в певній мірі повинні розглядатися або предтечами, або складовими елементами сучасної теорії соціальної економіки.

Узагальнюючи проведений аналіз теоретичної спадщини представників різних шкіл та напрямків, можна зробити висновок, що модифікація поглядів на співвідношення економічного і соціального в своїй еволюції проходить три періоди.

Таблиця 3

Співвідношення економічного і соціального в моделях

Період	Співвідношення Економічного і соціального	Вирішення проблеми узгодженості	Концептуальне вираження (Сформоване / не сформоване)	Модель (побудована / не побудована)	Втілення
1	Синкретизм	Відсутня проблема	-	-	-
2	Диференціація	Конфронтація соціального та економічного	-	-	-
3	Гармонізація соціального і економічного	Постановка проблеми відсутності узгодженості	-	+	-
		Пошуки шляхів гармонізації	+	+	+

Перший період – синкретизм, єдність соціального життя у стародавніх, в якому економіка ще не виділилася в особливу і самостійну сферу суспільного життя. Другий етап – диференціація соціального і економічного, третій – гармонізація економічного і соціального, елементи якої проявляються у вищих формах соціального ринкового господарства, соціальної економіки. Третій етап характеризується концептуальним вираженням та практичною реалізацією теоретичної моделі.

Висновки. Не вдаючись на даному етапі дослідження до аналізу теоретичної спадщини більш пізніх шкіл, вже можемо стверджувати що трансформація, пов'язана з соціалізацією ринкової економіки, має об'єктивний характер. Соціальний контекст економічного розвитку існував завжди, питання полягає лише в тому, наскільки економічна наука була готова прийняти соціальний зміст економіки та економічних процесів і концептуально включити їх у свій економічний світогляд.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Сочинения: В 4 т. Т. 4: Никомахова этика; Большая этика; Политика; Поэтика. – М.: Мысль, 1983.– 832 с.
2. Бастия Ф. Экономические гармонии и другие работы. – М.: изд. К. Т. Солдатенкова, 1896.–238 с.
3. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии, 1874 // 25 ключевых книг по экономике. – Изд-во «Урал-LTD», 1999.
4. Історія економічних вчень: Навчальний посібник / За ред. В. В.Кириленка. – Тернопіль: «Економічна думка», 2007. – 233 с.
5. Кейнс Дж.М. Избранные произведения / Дж.М. Кейнс. М.: Эксмо (серия «Великие экономисты XX века»), 2009. – 543 с.
6. Кене Ф. Избранные экономические произведения. – М.: Соцэкгиз, 1960. –551 с.
7. Ксенофонт Афинский. Сократические сочинения. – М.; Л.: Академия, 1935. http://krotov.info/lib_sec/11_k/kes/kkseno2.html
8. Ксенофонт. Воспоминание о Сократе / Пер с англ. М.: Наука, 1993. – 379 с.
9. Кэри, Генри Чарльз. Руководство к социальной науке : с портретом автора / Кэри ; пер. с англ. кн. Л. Н. Шаховской. — СПб. : Издание кн. Шаховского, 1869 (Типография Департамента уделов). — 704 с. <http://elib.tomsk.ru/purl/1-3926/>
10. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. / К. Маркс. – Т.1. – М.: Политиздат, 1978. – 907 с.
11. Маркс К. Экономические рукописи 1857-1861 годов / К. Маркс. В 2-х ч. Ч.1. – М.: Политиздат, 1980. – 564 с.
12. Мюллер-Армак, А. Принципы социального рыночного хозяйства / А. Мюллер-Армак // Социальнорыночное хозяйство. – СПб.: Экономическая школа, 1999.
13. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен. – М.: Прогресс, 1995. – 496 с.
14. Парето В. Учебник политической экономии, 1906 // 25 ключевых книг по экономике. – Изд-во «Урал-LTD», 1999.
15. Петти В. Экономические и статистические работы.– М.: Соцэкгиз, 1940. – 673 с.
16. Смит А. Исследование о природе и причинах богатств народов / А. Смит. – М.: Эксмо, 2007. – (Серия: Антология экономической мысли) – 960 с.
17. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт. – [Перекл. з англ. О. Васильєва, М. Межевікіної, А. Малівського]. – Post Royal. Київ, 2001. – с. 39.
18. Эрхард, Л. Полвека размышлений: Речи и статьи / Л. Эрхард. – М.: Руссико : Ордынка, 1993. – 608 с.
19. Mill J.S. Principles Of Political Economy [Electronicresource] / Mill J.S. – Project Gutenberg, 2009. – 810 p. – Modeofaccess: <http://www.gutenberg.org/files/30107/30107-pdf.pdf>
20. Say J.-B. A Treatise on Political Economy / J.-B. Say – NewYork: Augustus m. KelleyPublishers, 1971. – 488 p.

Summary. The article studies the social context of economic development. On the basis of theoretical heritage of different schools and direction of attempt periodization modification of views on economic and social value in economics.

Key words: social oriented economy, social market economy, social economy, welfare state.

УДК 338.432

Олійник О.В.,

доцент кафедри економічної теорії

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Сідельнікова І.В.,

к.е.н., доцент кафедри економічної теорії

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди,

м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Обґрунтовано необхідність інноваційного шляху розвитку аграрного сектору національної економіки як найбільш оптимального в сучасних економічних умовах. Визначені основні характеристики нинішнього етапу інноваційного процесу в аграрному секторі вітчизняної економіки. Виявлено найсуттєвіші перешкоди активізації інноваційного процесу в аграрній сфері. Зроблено висновки щодо визначальної ролі держави у формуванні та забезпеченні функціонування національної агроінноваційної системи. Доводиться необхідність розробки цілісної науково обґрунтованої інноваційної моделі функціонування і розвитку аграрного сектору.

Ключові слова: аграрний сектор, інновації, інноваційний процес, інноваційна діяльність, агроінноваційна система, агроінноваційний розвиток.

Постановка проблеми. Теоретичне узагальнення шляхів реформування, подолання кризових явищ у розвитку національного аграрного виробництва та вибір правильних орієнтирів показують, що найбільш оптимальним із можливих напрямів розвитку аграрного сектору є інноваційний. Лише таким шляхом можливо швидко й ефективно трансформувати аграрне виробництво, стимулювати мале й середнє аграрне підприємництво і водночас забезпечити вихід на світовий рівень, що надзвичайно важливо для нашої держави з її величезним потенціалом аграрної країни. Без інноваційних процесів неспроможні відбутися структурні перетворення, динамічне економічне зростання і виведення економіки нашої країни на шлях сталого розвитку. У той же час саме в аграрній сфері, на відміну від інших сфер, розвиток інновацій відбувається більш повільно. Тому у сучасних наукових і прикладних дослідженнях проблема переведення аграрного сектору на інноваційну модель розвитку є однією з актуальних і пріоритетних та такою, що вимагає особливої уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку даної проблеми внесли М.Ф. Бабієнко, Є.А. Бузовський, С.А. Володін, О.І. Гойчук, І.О. Іртішцева, М.М. Кулаєць, П.А. Лайко, Л.М. Малюга, Л.П. Марчук, П.М. Музика, І.В. Прокопа, П.Т. Саблук, Н.М. Сіренко, О.С. Сухарев, С.О. Тивончук, Р.А. Фатхундінов, М.Г. Чумаченко, О.В. Шубравська та ряд інших вітчизняних і зарубіжних учених. Але широта й складність поставленої проблеми вимагають продовження наукового пошуку, подальшої конкретизації її дослідження в нових економічних умовах.